

BOSHLANG'ICH TA'LIM METODIKASI -KELAJAK TAFAKKURINI BUNYOD ETUVCHI PEDAGOGIK SAN'AT

Doniyorova Muxlisa

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti pedagogika fakulteti

BT-127-23 3-kur talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20179994>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim metodikasining mazmuni, pedagogik mohiyati va kelajak avlod tafakkurini shakllantirishdagi o'rni ilmiy jihatdan yoritiladi. Boshlang'ich ta'lim jarayoni bolaning savodxonligi, mantiqiy fikrlashi, nutq madaniyati, ijodiy yondashuvi va mustaqil o'quv faoliyatini rivojlantiruvchi muhim bosqich sifatida talqin qilinadi. Maqolada boshlang'ich ta'lim metodikasining zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, didaktik o'yinlar va kompetensiyaviy ta'lim bilan bog'liq jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, metodika, pedagogik san'at, tafakkur, interfaol metod, kompetensiya, ijodiy fikrlash, o'qituvchi mahorati, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Annotation. This article scientifically examines the content, pedagogical essence and role of primary education methodology in shaping the thinking of the future generation. The primary education process is interpreted as an important stage in the development of a child's literacy, logical thinking, speech culture, creative approach and independent learning. The article analyzes the aspects of primary education methodology related to modern pedagogical technologies, interactive methods, a person-oriented approach, didactic games and competency-based education.

Keywords: primary education, methodology, pedagogical art, thinking, interactive method, competence, creative thinking, teacher skills, person-oriented education.

Kirish

Boshlang'ich ta'lim inson shaxsining intellektual, ma'naviy, axloqiy va ijtimoiy shakllanishida eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Aynan shu davrda bola ilk bor tizimli bilim olish jarayoniga kirib keladi, o'qish, yozish, hisoblash, fikrlash, kuzatish, taqqoslash, xulosa chiqarish kabi asosiy o'quv ko'nikmalarini egallaydi. Shu bois boshlang'ich ta'lim nafaqat umumiy ta'limning dastlabki bo'g'ini, balki kelajak avlod tafakkurini shakllantiruvchi mustahkam poydevor sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Bu bosqichda o'quvchining dunyoqarashi, bilimga qiziqishi, mustaqil fikrlashga bo'lgan intilishi, ijodiy yondashuvi va muloqot madaniyati shakllana boshlaydi.

Boshlang'ich ta'lim metodikasi esa ana shu murakkab va mas'uliyatli jarayonni samarali tashkil etishga xizmat qiluvchi pedagogik tizimdir. U o'qituvchidan nafaqat nazariy bilim, balki yuksak kasbiy mahorat, psixologik sezgirlik, ijodkorlik va pedagogik san'atni talab etadi. Chunki boshlang'ich sinf o'quvchisi hali yosh jihatdan sezgir, qiziquvchan, tasavvuri boy, lekin diqqatini uzoq vaqt bir joyga jamlashda qiynaladigan davrda bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchi har bir mavzuni bolaning yosh xususiyati, bilish darajasi, qiziqishi va individual imkoniyatlariga mos holda tushuntirishi lozim. Bu esa boshlang'ich ta'lim metodikasini oddiy dars berish usuli emas, balki bolaning qalbi, tafakkuri va shaxsiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi pedagogik san'at darajasiga ko'taradi.

Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan yangilanishlar boshlang'ich ta'lim metodikasiga ham yangicha yondashuvlarni olib kirmoqda. An'anaviy ta'lim usullaridan

tashqari interfaol metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, didaktik o‘yinlar, muammoli ta‘lim, loyiha asosida o‘qitish, differensial va individual yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda. Bu metodlar o‘quvchini faqat tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki izlanadigan, savol beradigan, tahlil qiladigan, fikrini asoslay oladigan faol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘limda o‘quvchining mustaqil fikrlashi va ijodiy tafakkurini rivojlantirish kelajakda uning yuqori sinflardagi o‘quv faoliyati, kasbiy yo‘nalishi va hayotiy pozitsiyasining shakllanishiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, zamonaviy jamiyatda shunchaki bilimli emas, balki mustaqil fikrlaydigan, yangilikka intiladigan, muammolarga ijodiy yechim topa oladigan avlodni tarbiyalash zarurati tobora ortib bormoqda. Bunday avlodni shakllantirish esa eng avvalo boshlang‘ich ta‘limdan boshlanadi. Agar bola ilk ta‘lim bosqichidayoq bilim olishdan zavq olsa, o‘z fikrini erkin ifodalashga o‘rgansa, savol berishdan cho‘chimasa, o‘qituvchi bilan hamkorlikda ishlashga odatlansa, unda keyingi ta‘lim bosqichlarida ham faol, izlanuvchan va mas‘uliyatli shaxs sifatida rivojlanish imkoniyati kuchayadi.

Asosiy qism

Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi umumiy ta‘lim tizimining eng muhim bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib, u o‘quvchida dastlabki bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta‘lim shaxsga bilim berish, uni tarbiyalash va kasbiy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli jarayon sifatida belgilangan [1]. Bu ta‘rif boshlang‘ich ta‘limning ham asosiy mohiyatini ochib beradi, chunki aynan boshlang‘ich bosqichda bola bilim olish madaniyatiga kirib keladi, mustaqil fikrlashga, o‘z fikrini ifodalashga va atrof-muhitni ongli idrok etishga o‘rganadi.

Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi faqat o‘quv predmetlarini o‘rgatish usullari majmui emas. U o‘quvchining yosh xususiyatlari, psixologik rivojlanishi, qiziqishlari, bilish faoliyati va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta‘lim jarayonini tashkil etish san‘atidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisi uchun har bir dars yangi kashfiyot, yangi tajriba va yangi muloqot maydoni hisoblanadi. Shu sababli o‘qituvchi darsni quruq ma‘lumot berish shaklida emas, balki bolaning qiziqishini uyg‘otadigan, uni fikrlashga undaydigan, savol berishga va mustaqil javob topishga yo‘naltiradigan ijodiy jarayon sifatida tashkil etishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida umumiy o‘rta ta‘lim sifatini oshirish, zamonaviy o‘qitish metodlarini joriy etish, o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini xalqaro talablar asosida rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida ko‘rsatilgan [2]. Bu esa boshlang‘ich ta‘lim metodikasini yangilash, uni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan boyitish va o‘quvchining faolligiga asoslangan dars tizimini shakllantirish zaruratini kuchaytiradi.

Boshlang‘ich ta‘limda metod tanlash o‘qituvchining kasbiy mahoratini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Chunki bir xil mavzuni turli metodlar orqali tushuntirish mumkin, ammo ularning barchasi ham bir xil natija bermaydi. Masalan, an‘anaviy tushuntirish metodi o‘quvchiga tayyor bilimni yetkazadi, interfaol metod esa o‘quvchini dars ishtirokchisiga aylantiradi. “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Insert”, “B-B-B”, “Sinkveyn”, “Guruhda ishlash”, “Muammoli savol”, “Rolli o‘yin” kabi metodlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mustaqil fikrlash, o‘z fikrini asoslash, tinglash, taqqoslash va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi [3].

Boshlang'ich ta'lim metodikasining pedagogik san'at sifatidagi mohiyati shundaki, o'qituvchi har bir darsda bilim berish bilan birga o'quvchining qalbiga, hissiyotiga va tafakkuriga ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ona tili darsida so'z boyligini oshirish, matn ustida ishlash, gap tuzish, savol-javob o'tkazish orqali o'quvchining nutqiy tafakkuri rivojlanadi. Matematika darsida esa hisoblash, taqqoslash, mantiqiy masalalar yechish orqali tahliliy fikrlash shakllanadi. O'qish savodxonligi darslarida badiiy matnlarni tahlil qilish, qahramon xatti-harakatiga baho berish, voqealardan xulosa chiqarish orqali o'quvchida axloqiy tafakkur, estetik did va mustaqil munosabat bildirish ko'nikmasi rivojlanadi.

Boshlang'ich ta'limda o'quvchining tafakkurini rivojlantirish uchun dars jarayoni faqat eshitish va yodlashga emas, balki kuzatish, izlanish, savol berish, muhokama qilish va amaliy bajarishga asoslanishi kerak. Vygotskiy ta'lim va rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni izohlar ekan, bolaning yaqin rivojlanish zonasini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi [4]. Bu g'oya boshlang'ich ta'lim uchun juda muhimdir, chunki o'quvchi mustaqil bajara olmaydigan vazifani o'qituvchi yoki tengdoshlari yordamida bajarish orqali asta-sekin yangi bilim va ko'nikmalarni egallaydi.

Boshlang'ich sinflarda shaxsga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvi alohida ahamiyatga ega. Har bir o'quvchining qabul qilish tezligi, xotirasi, nutqi, tasavvuri, qiziqishi va faolligi turlicha bo'ladi. Shu sababli o'qituvchi barcha o'quvchilarga bir xil talab qo'yish bilan cheklanib qolmasdan, ularning individual imkoniyatlarini hisobga olishi zarur. Kuchli o'quvchilarga ijodiy topshiriqlar berish, o'zlashtirishda qiynalayotgan o'quvchilar bilan qo'shimcha ishlash, guruhli va juftlikdagi mashqlar orqali o'zaro yordam muhitini yaratish ta'lim samaradorligini oshiradi [5].

Didaktik o'yinlar boshlang'ich ta'lim metodikasining eng samarali vositalaridan biridir. Chunki kichik yoshdagi o'quvchilar o'yin faoliyati orqali tezroq o'rganadi, mavzuga faolroq kirishadi va bilimni tabiiy tarzda o'zlashtiradi. Masalan, “Kim tez topadi?”, “Zanjir”, “So'z yasash”, “Sonlar poygasi”, “Rasm asosida hikoya”, “Ortiqchasini top” kabi o'yinlar o'quvchilarning diqqatini jamlaydi, xotirasini mustahkamlaydi, mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi. Didaktik o'yinlar darsni jonlantiradi, o'quvchini zerikishdan saqlaydi va ta'lim jarayonida ijobiy psixologik muhit yaratadi.

Zamonaviy boshlang'ich ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Elektron taqdimotlar, animatsiyalar, videodarslar, interaktiv mashqlar, elektron testlar va raqamli resurslar o'quvchilarning mavzuni ko'rish, eshitish va amaliy bajarish orqali o'zlashtirishiga yordam beradi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari obrazli tafakkurga moyil bo'lgani uchun ko'rgazmali vositalar ularning bilimni tezroq va chuqurroq anglashiga xizmat qiladi. Biroq texnologiya darsning asosiy maqsadiga xizmat qilishi, o'quvchini passiv tomoshabinga aylantirmasligi lozim.

Boshlang'ich ta'lim metodikasida kompetensiyaviy yondashuv ham muhim o'rin tutadi. Kompetensiyaviy yondashuv o'quvchiga faqat bilim berishni emas, balki olingan bilimni hayotiy vaziyatlarda qo'llay olishni o'rgatadi. Masalan, matematika darsida o'rganilgan hisoblash amallarini xarid qilish, vaqtni aniqlash, masofani hisoblash kabi hayotiy holatlar bilan bog'lash mumkin. Ona tili darsida esa to'g'ri va ravon gapirish, matn tuzish, fikrni mantiqiy ifodalash, suhbat madaniyatiga rioya qilish kabi ko'nikmalar shakllantiriladi. Bu esa boshlang'ich ta'limni hayot bilan bog'laydi va o'quvchining amaliy tafakkurini rivojlantiradi [6].

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining pedagogik mahorati darsning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omildir. O'qituvchi bilimli, sabrli, ijodkor, kuzatuvchan, mehribon va talabchan bo'lishi zarur. U bolaning har bir muvaffaqiyatini rag'batlantirishi, xatosini esa kamsitmasdan, to'g'ri yo'l ko'rsatish orqali tuzatishi kerak. Chunki boshlang'ich sinfda o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchi shakllanadi. Agar bola o'z kuchiga ishonsa, bilim olishga qiziqadi; agar u doimiy tanqid qilinsa, darsdan sovishi mumkin. Shu bois boshlang'ich ta'lim metodikasi nafaqat didaktik, balki psixologik yondashuvni ham talab etadi.

Dars jarayonida savol-javob usulidan samarali foydalanish o'quvchilarning tafakkurini rivojlantiradi. O'qituvchi faqat “nima?”, “qachon?”, “kim?” kabi sodda savollar bilan cheklanmasdan, “nima uchun?”, “qanday qilib?”, “sen qanday fikrdasan?”, “boshqacha yechim bo'lishi mumkinmi?” kabi tahliliy savollarni ham berishi lozim. Bunday savollar o'quvchini mustaqil mulohaza yuritishga, dalil keltirishga va fikrini izchil bayon qilishga o'rgatadi. Ayniqsa, badiiy matnlar ustida ishlashda qahramon xarakterini tahlil qilish, voqealarga munosabat bildirish, matn mazmunidan xulosa chiqarish o'quvchining ijodiy va tanqidiy tafakkurini rivojlantiradi.

Boshlang'ich ta'lim metodikasida tarbiya va ta'lim birligi muhim tamoyil hisoblanadi. Har bir dars o'quvchiga nafaqat bilim, balki axloqiy saboq ham berishi kerak. Masalan, o'qish darslarida do'stlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, halollik, kattalarga hurmat, tabiatni asrash kabi g'oyalar badiiy matnlar orqali singdiriladi. Tabiiy fanlar darsida ekologik madaniyat, matematika darsida aniqlik va tartiblilik, ona tili darsida nutq madaniyati va milliy qadriyatlarga hurmat shakllantiriladi. Demak, boshlang'ich ta'lim metodikasi barkamol shaxsni tarbiyalashning muhim pedagogik mexanizmidir. Boshlang'ich ta'lim metodikasining samaradorligi o'quvchi faolligi bilan belgilanadi. Agar darsda faqat o'qituvchi gapirsa, o'quvchi esa passiv tinglovchi bo'lib qolsa, ta'lim natijasi yetarli bo'lmaydi. Aksincha, o'quvchi savol bersa, topshiriq bajarsa, guruhda ishlasa, fikr bildirsa, xulosa chiqarsa, bilimni faol egallaydi. Shuning uchun zamonaviy metodika “o'qituvchi markazli” yondashuvdan “o'quvchi markazli” yondashuvga o'tishni talab qiladi. Bunda o'qituvchi bilimni tayyor holda beruvchi emas, balki o'quvchini izlanishga yo'naltiruvchi, unga yo'l ko'rsatuvchi va o'quv faoliyatini boshqaruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim metodikasi umumiy ta'lim tizimining eng muhim va mas'uliyatli yo'nalishlaridan biri bo'lib, u kelajak avlod tafakkurini shakllantirishda poydevor vazifasini bajaradi. Boshlang'ich sinfda o'quvchi nafaqat savod chiqaradi, balki mustaqil fikrlash, mantiqiy mulohaza yuritish, nutqini ravon ifodalash, atrof-muhitni anglash, jamoada ishlash va o'z fikrini asoslash kabi hayotiy ko'nikmalarni ham egallaydi. Shu sababli boshlang'ich ta'lim metodikasi oddiy o'qitish usullari yig'indisi emas, balki bolaning shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiluvchi murakkab pedagogik san'atdir.

Maqolada tahlil qilinganidek, boshlang'ich ta'lim samaradorligi o'qituvchining metodik mahorati, dars jarayonini ijodiy tashkil etishi, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishi hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan oqilona foydalanishiga bevosita bog'liq. Interfaol metodlar, didaktik o'yinlar, muammoli savollar, guruhli ishlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va kompetensiyaviy yondashuv o'quvchini ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Bunday yondashuvlar orqali o'quvchilarda bilimga qiziqish, mustaqil izlanish, ijodiy tafakkur va amaliy fikrlash ko'nikmalari

rivojlanadi. Boshlang'ich ta'lim metodikasining muhim jihatlaridan yana biri ta'lim va tarbiyaning uzviy bog'liqligidir. Har bir dars o'quvchiga faqat nazariy bilim bermasdan, unda insoniylik, vatanparvarlik, halollik, mehnatsevarlik, tabiatga mehr, kattalarga hurmat va jamiyatga daxldorlik kabi fazilatlarni ham shakllantirishi zarur. Demak, boshlang'ich ta'lim o'quvchining nafaqat aqliy rivojlanishi, balki ma'naviy-axloqiy kamoloti uchun ham muhim bosqich hisoblanadi.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'qituvchisi ta'lim jarayonida bilim beruvchi shaxs bo'lish bilan birga, tarbiyachi, yo'l ko'rsatuvchi, ruhlantiruvchi va ijodiy muhit yaratuvchi pedagog sifatida namoyon bo'ladi. Uning har bir darsdagi yondashuvi, muloqot madaniyati, bolaga bo'lgan e'tibori va metodik mahorati o'quvchining bilim olishga munosabatini belgilaydi. Shu bois boshlang'ich ta'limda o'qituvchi mahoratini oshirish, darslarni zamonaviy metodlar asosida tashkil etish va o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Umuman olganda, boshlang'ich ta'lim metodikasi kelajak tafakkurini bunyod etuvchi pedagogik san'at sifatida jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega. Chunki bugungi boshlang'ich sinf o'quvchisi ertangi kunning bilimli, ijodkor, mustaqil fikrlaydigan, ma'naviy yetuk va ijtimoiy faol fuqarosi bo'lib shakllanadi. Shunday ekan, boshlang'ich ta'lim metodikasini takomillashtirish, o'qitish jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanish va har bir bolaning tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik muhit yaratish ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni. 2019-yil 29-aprel.
3. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. -Toshkent: O'qituvchi, 2004.
4. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. -Moskva: Pedagogika, 1991.
5. Abdullayeva B.S., Saidova M.J., Dilova N.G. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. -Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2021.
6. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. -Toshkent: TDPU, 2006.